अमर त्यागीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस, रूपन्देही
नेपाली विभाग, स्नातकोत्तर तह
द्वितीय वर्षको दसौँ पत्रको
प्रयोजनको लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता
लोकबहादुर मल्ल
नेपाली विभाग
भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस
सिद्धार्थनगर, रूपन्देही

२०६८

शोधनिर्देशक
डा.घनश्याम न्यौपाने
सहप्राध्यापक

अमर त्यागीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस, रूपन्देही
नेपाली विभाग, स्नातकोत्तर तह
द्वितीय वर्षको दसौँ पत्रको
प्रयोजनको लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता
लोकबहादुर मल्ल
(रोल नं. ३७९९, त्रि.वि.दर्ता नं. ६-१-३०१-२७-९९)
शैक्षिक सत्र २०६३-६५
२०६८

शोधनिर्देशकको सिफारिसपत्र

"अमर त्यागी जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन" शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस, रूपन्देहीका नेपाली स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षका छात्र लोकबहादुर मल्लले मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । शोधपत्र तयार गर्नमा शोधार्थीको प्रशस्त लगन र परिश्रम परेको छ । उहाँले अत्यन्त मिहिनेतपूर्वक तयार पार्नुभएको यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली विभाग, भैरहवा बहुमुखी क्याम्पससमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

....

मितिः २०६८/०४/१२

डा.घनश्याम न्यौपाने
सहप्राध्यापक
नेपाली विभाग
भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस,
सिद्धार्थनगर, रूपन्देही ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस

नेपाली विभाग

सिद्धार्थनगर, रूपन्देही

स्वीकृति–पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली विभाग, भैरहवा बहुमुखी क्याम्पसका छात्र लोकबहादुर मल्लले स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको "अमर त्यागीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन" शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति	हस्ताक्षर
विभागीय प्रमुख उपप्राध्यापक वनमालीराज शर्मा	....
शोधनिर्देशक सहप्राध्यापक डा.घनश्याम न्यौपाने	....
बाह्यपरीक्षक	....

मिति : २०६८/ /

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनार्थ तयार पारिएको "अमर त्यागीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन" शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मैले आदरणीय गुरु सहायक क्याम्पस प्रमुख तथा स्नातकोत्तर कार्यक्रम संयोजक सहप्राध्यापक डा.घनश्याम न्यौपानेको कुशल निर्देशनमा रही तयार पारेको हुँ । स्नातकोत्तर तहमा अध्ययन गर्न समेत प्रेरणा दिई यस शोध कार्यलाई सुरुदेखि अन्तिमसम्म आफ्नो व्यस्त समयबाट पनि फुर्सद निकालेर क्याम्पसका अतिरिक्त घर र डेरामा समेत शोधकार्यको पूर्णताका लागि आवश्यक सल्लाह, सुझाव र निर्देशन दिँदै शोध कार्यको निरीक्षण र परिमार्जन गरिदिनुहुने मेरा श्रद्धेय निर्देशक गुरुप्रति हार्दिक आभार एवम् कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

शोधप्रस्तावलाई विभागीय स्वीकृति प्रदान गरी प्रस्तुत शीर्षकमा शोधपत्र लेख्ने सुअवसर प्रदान गर्नुहुने तत्कालीन ऐ.नेपाली विभागीय प्रमुख सहप्राध्यापक मदनप्रसाद दवाडीप्रति तथा शोधपत्रको तयारीको क्रममा शीघ्रताको निम्ति प्रेरित गराउनुहुने क्याम्पस प्रमुख आदरणीय गुरु सहप्राध्यापक कपिलदेव लामिछाने, आदरणीय गुरु सहप्राध्यापक बालकृष्ण भट्टराई, आदरणीय गुरु सहप्राध्यापक दामोदर ढकाल, आदरणीय गुरु सहप्राध्यापक डिल्लीराज भट्टराई एवम् आदरणीय गुरु विभागीय प्रमुख उपप्राध्यापक वनमालीराज शर्मा लगायत प्रत्यक्ष एवम् अप्रत्यक्ष सहयोग पुऱ्याउनुहुने सम्पूर्ण गुरुहरूमा हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्रको तयारीको क्रममा सामग्री सङ्कलनको बाटो देखाइदिनुका साथै आफ्नो व्यक्तित्व, जीवनी, पारिवारिक वातावरण, कृतित्व आदिको बारे झन्झट नमानी जानकारी दिनु भएकोमा शोधनायक अमर त्यागीप्रति कृतज्ञ छु । त्यसै गरी सामग्री सङ्कलनमा सहयोग गर्ने शोधनायककी पत्नी जुनु क्षेत्री, आत्मीय मित्रहरू कृष्णप्रसाद गौतम, गोपाल आले, श्याम आले, खेम रानालाई पनि हार्दिक धन्यवाद दिनु आफ्नो कर्तव्य ठान्दछु ।

मेरो अध्ययनमा यहाँसम्म पुग्ने अवसर र प्रेरणा दिनुहुने मेरा पूजनीय बुबा निमबहादुर मल्ल, स्वर्गीय माता तुलसी मल्ल, फुपूहरू मीना शाही, हीरा मल्ल र फुपाजु तुलबहादुर शाहीमा हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । त्यसै गरी सहोदर भाइहरू प्रदीप मल्ल, कृष्ण मल्ल, बहिनीहरू लक्ष्मी मल्ल, पशुपति मल्ल, एवम् आत्मीय भाइबहिनीहरू नवीन

शाही, दीपक शाही, पार्वती शाही, निशा शाहीमा हार्दिक धन्यवाद प्रकट गर्दछु । त्यसै गरी अनेकौँ बाधा र व्यवधान हुँदाहुँदै पनि अथक परिश्रमद्वारा समय, साधन र वातावरण दिएर सहयोग गर्ने जीवन सँगिनी कल्पना मल्ल र प्यारो छोरा क्षितिज मल्लमा हार्दिक धन्यवाद प्रकट गर्दछु । यसै क्रममा प्रत्यक्ष एवम् अप्रत्यक्ष रूपमा मलाई सहयोग गर्ने आदरणीय काका चन्द्रबहादुर मल्ल, हेमराज मल्ल, नरबहादुर शाही, रेशम सेन, ज्ञानबहादुर मल्लहरूमा हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । प्रस्तुत शोधपत्रमा यथासक्य शुद्ध एवम् छिटो टङ्कण गरिदिनुहुने रीम कम्युनिकेसनका आदरणीय दिदी रीम र आत्मीय बहिनी बसन्तमा हार्दिक व्यक्त गर्दछु । त्यसै गरी आवश्यक पुस्तक उपलब्ध गराउन सहयोग पुऱ्याउने भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस पुस्तकालय परिवारप्रति हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

अन्तमा यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस नेपाली विभागसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति २०६८/४/१२

लोकबहादुर मल्ल
स्नातकोत्तर तह नेपाली विभाग
त्रि.वि. भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस
सिद्धार्थनगर, रुपन्देही

विषयसूची

शोधनिर्देशकको सिफारिसपत्र

स्वीकृतिपत्र

कृतज्ञता-ज्ञापन

सङ्क्षेपीकृत शब्दहरू

विषयसूची

परिच्छेद एक : शोधपत्रको परिचय **१–८**

१.१ शोधशीर्षक १

१.२ शोधकार्यको प्रयोजन १

१.३ समस्या कथन १

१.४ शोधको उद्देश्य २

१.५ पूर्व कार्यको विवरण २

१.६ अध्ययनको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता ७

१.७ अध्ययनको सीमाङ्कन ७

१.८ सामग्री सङ्कलन विधि ७

१.९ सैद्धान्तिक ढाँचा र शोधविधि ७

१.१० शोधपत्रको रूपरेखा ८

परिच्छेद दुई : अमर त्यागीको जीवनी **९-२३**

२.१ जीवनी ९

२.२ जन्म र जन्मस्थान ९

२.३ पारिवारिक पुर्ख्यौली १०

२.४ जीवनयात्रा १२

२.४.१. बाल्यकाल १२

२.४.२. शिक्षादीक्षा १२

२.४.३ पारिवारिक स्थिति १४

२.४.४ विवाह र दाम्पत्य जीवन १५

२.४.५ बसोवास र आजीविका १६

२.४.६ कार्यक्षेत्रमा प्रवेश र जागिरे जीवन १७

२.४.७ साहित्यमा प्रवेश र निरन्तरता १९

२.४.८ जीवन दर्शन २०

२.४.९ पत्रकारिताको क्षेत्रमा गरेको कार्य २०

२.४.१० जीवनका अविस्मराणीय घटनाहरू २१

२.४.११ पुरस्कार र सम्मान २२

२.४.१२ रुचि २२

२.४.१३ भ्रमण २३

२.५ निष्कर्ष २३

परिच्छेद तीन : अमर त्यागीको व्यक्तित्व २४–३४

३.१ पृष्ठभूमि २४

३.१.१ आन्तरिक व्यक्तित्व २४

३.१.२ बाह्य शारीरिक बनोट र व्यक्तित्व २५

३.१.३ सार्वजनिक व्यक्तित्व २५

३.१.४ साहित्यकार व्यक्तित्व २६

३.१.४.१ कवि व्यक्तित्व २६

३.१.४.२ सूत्रकथाकार व्यक्तित्व २६

३.१.४.३ सूत्रनिबन्धकार व्यक्तित्व २७

३.१.४.४ गजलकार व्यक्तित्व २८

३.१.४.५ समालोचक व्यक्तित्व २८

३.१.५ साहित्येतर व्यक्तित्व २९

३.१.५१ पारिवारिक व्यक्तित्व ३०

३.१.५.२ सामाजिक व्यक्तित्व ३०

३.१.५.३ अध्यापक प्रध्यापक व्यक्तित्व ३०

३.१.५.४ सम्पादक पत्रकार व्यक्तित्व ३१

३.१.५.५ सङ्घसंस्था स्थापना र सञ्चालक व्यक्तित्व ३१

३.१.५.६ बहुभाषिक व्यक्तित्व ३२

३.२ जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वबीच अन्तरसम्बन्ध ३३

३.३ निष्कर्ष ३४

परिच्छेद चार : अमर त्यागीका प्रमुख साहित्यिक कृतिहरूको अध्ययन ३५–१०६

४.१ अमर त्यागीका कविता कृतिको अध्ययन ३५

४.१.१ साहित्यको सैद्धान्तिक परिचय ३५

४.१.२ कविताको सामान्य चिनारी ३५
४.१.३ कविताका तत्वहरू ३६
४.१.३.१ शीर्षक ३७
४.१.३.२ संरचना ३७
४.१.३.३ विषयवस्त ३७
४.१.३.४ लयविधान ३८
४.१.३.५ भाषाशैली ३८
४.१.३.६ कथनपद्धति ३८
४.१.३.७ केन्द्रीय कथ्य तथा भावविधान ३९
४.१.३.८ बिम्ब, प्रतीक र अलङ्कार ३९
४.१.४ नेपाली कविताको विकासक्रम ४०
४.१.४.१ प्राथमिक काल ४०
४.१.४.२ माध्यमिक काल ४०
४.१.४.३ आधुनिक काल ४१
४.२ अक्षरहरूको देश कवितासङ्ग्रहको अध्ययन ४४
४.२.१ अनुभूतिका प्रतिबिम्बहरू ४४
४.२.२ आत्मबोध ४५
४.२.३ अक्षरहरूको देश ४५
४.२.४ निर्झर ४७
४.२.५ पहाड ४७
४.२.६ ज्वाराभाटा ४८
४.२.७ चेतनाको आलोक ४९
४.२.८ अरण्य रोदन ५०
४.२.९ कवि ५१
४.२.१० माउसुली ५१
४.२.११ संवेदना ५२
४.२.१२ बुद्धहरू ५३
४.२.१३ जिजीविषा ५३
४.२.१४ सम-विषम ५४
४.२.१५ पोखरी ५५

४.२.१६ विमति ५६
४.२.१७ महानगर ५६
४.२.१८ शहर ५७
४.२.१९ अन्तर ५८
४.२.२० पुन्टी दमिनी ५९
४.२.२१ माटो ५९
४.२.२२ नदी ६०
४.२.२३ दृष्य-परिदृष्य ६१
४.२.२४ कविता ६२
४.२.२५ बिम्ब-प्रतिबिम्ब ६२
४.२.२६ कारागार ६३
४.२.२७ विभेद ६४
४.२.२८ द्वन्द्व ६४
४.२.२९ कुकुरदेखि सावधान ! ६५
४.२.३० पुनरावृत्ति ६६
४.२.३१ अपराजित आस्था ६७
४.२.३२ विडम्बना ६८
४.२.३३ अस्तित्वबोध ६८
४.२.३४ रीतिथिति ६९
४.२.३५ अवस्था ७०
४.२.३६ गाउँ ७१
४.२.३७ अभिव्यक्ति ७१
४.२.३८ मालिक साहेब ७२
४.२.३९ फूलहरू ७३
४.२.४० आत्मपीडा ७४
४.२.४१ उपहास ७४
४.२.४२ आधुनिकता ७५
४.२.४३ सलाम ७६
४.२.४४ गाउँबाट ७६
४.३ निष्कर्ष ७७

४.४ सूत्रकविताको पृष्ठभूमि ७८

४.५ सूत्रकविताको परिभाषा ७८

४.६ अनुभूतिको जुलुस सूत्रकविता कवितासङ्ग्रहको अध्ययन ८०

४.६.१ शीर्षक सार्थकता ८०

४.६.२ भाषाशैली ८१

४.६.३ भावविधान ८१

४.६.४ बिम्बविधान ८४

४.६.५ निष्कर्ष ८५

४.७ बाँसुरीमा आँसुको गीत गजलसङ्ग्रहको अध्ययन ८६

४.७.१ पृष्ठभूमि ८६

४.७.२ संरचना ८६

४.७.३ भावविधान ८७

४.७.४ लयविधान ९५

४.७.५ भाषाशैली ९६

४.७.६ बिम्बविधान ९७

४.७.७ निष्कर्ष ९७

४.८ अभियुक्त ईश्वर ताङ्कासङ्ग्रहको अध्ययन ९८

४.८.१ पृष्ठभूमि ९८

४.८.२ संरचना ९८

४.८.३ भावविधान ९९

४.८.४ भाषाशैली १०५

४.८.५ निष्कर्ष १०६

परिच्छेद पाँच : शोधनिष्कर्ष **१०७–१११**

५.१ सार सङ्क्षेप १०७

५.२ निष्कर्ष १०८

५.३ सम्भावित शोधशीर्षकहरू १११

परिशिष्ट **११२–१२१**

सन्दर्भसामग्रीसूची **१२२–१२३**

सङ्क्षेपीकृत शब्दहरू

अप्र.	अप्रकाशित
आइ.ए.	इन्टर अफ आर्ट्स
एम.ए.	मास्टर अफ आर्ट्स
ऐ.	ऐच्छिक
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
चौं संस्क.	चौंथो संस्करण
छै.संस्क.	छैटौं संस्करण
डा.	डाक्टर
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नं.	नम्बर
नि.मा.वि.	निम्न माध्यमिक द्यिालय
ने.रा.प्र.प्र.	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
पृ.	पृष्ठ
प्र.अ.	प्रधान अध्यापक
प्रा.	प्राध्यापक
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
बि.ए.	ब्याचलर अफ आर्ट्स
वडा नं.	वडा नम्बर
शोप.	शोधपत्र
सम्पा.	सम्पादक
साप्र.	साझा प्रकाशन